

Nástroj, který umí štěkat jako pes

Ve čtvrtek uplynula přesně dvě staletí ode dne, kdy se v belgickém Dinantu narodil pozoruhodný vynálezce **Adolphe Sax**.

Nástrojem, který navrhl – a jemuž dal i své jméno –, se nesmazatelně zapsal do dějin hudby.

KATEŘINA PIETRASOVÁ
historička umění

Odpověď na otázku, kým vlastně Adolphe Sax přesně byl, není úplně jednoduchá. Třebaže je jeho život rámován 19. stoletím, jde záběrem o člověka „renesančního“: zvědavý experimentátor, všestranný vynálezce, talentovaný umělec, ale také velmi racionální podnikatel a schopný organizátor – zkrátka tvůrčí i pragmatická osobnost v jednom.

Často byl nucen bojovat s nepřízní osudu, což také značně podlomilo jeho zdraví. Nicméně díky houževnaté povaze se mu vždy dařilo předsevzaté cíle dotahovat do konce. Do dějin se ale nesmazatelně zapsal především díky saxofonu, který veřejně poprvé představil na světové výstavě v Bruselu v roce 1841. Jeho nástroj dal světu zcela nový tón, jenž si záhy získal řadu obdivovatelů. Skladatel Hector Berlioz, Saxův věrný přítel a obdivovatel, již tehdy zvuk nástroje opěvoval jako „natolik sytý, lahodný a chvějivý, že se mu žádný jiný nevyrovná“.

Nástroj, jaký svět neviděl

Sax se narodil dne 6. listopadu 1814 v Dinantu, v malém městě na jihu valonské části Belgie, jako nejstarší z 11 dětí do rodiny úspěšného výrobce hudebních nástrojů. Dostal sice jméno Antoine-Joseph, později mu však v rodině začali říkat jednoduše Adolphe. Rodina se kvůli otcově podnikání přestěhovala záhy do Bruselu. Malý Adolphe začal otcí pomáhat v dílně produkující dřevěné a žesťové nástroje a současně studovat hru na flétnu a klarinet. Práce v dílně ho inspirovala k experimentování s basklarinetem, jež se snažil různě vylepšovat. Brzy se dostavily první výsledky: v pouhých 15 letech požádal o udělení prvního patentu na inovovanou verzi basklarinetu. Tento úspěch ovlivnil jeho další směřování.

Další experimenty s klarinetem přivedly Adolpha k tomu, že jednoho dne zkoumo nasadil klarinetovou hubičku na ofiklejdu. Tento žesťový nástroj s podivným jménem, dnes již takřka zapomenutý, byl v orchestrální hudbě 19. století hojně využíván a rodinná firma Adolpha otcem jezdil běžně vyráběla. Sax měl údajně v úmyslu vyvinout nový dechový nástroj, jehož zvuk by se povahou dokázal co nejvíce přiblížit smyčcům, zároveň by byl ale silnější, a dokázal by se tak lépe uplatnit při orchestrální hře na otevřených prostranstvích. A právě tehdy, někdy počátkem 40. let 19. století, se Saxovi po řadě pokusů podařilo docílit – právě propojením žesťového nástroje s klarinetovou hubičkou – zcela nového zvuku. Veřejnost jej mohla poprvé slyšet na průmyslové výstavě pořádané roku 1841 v Bruselu. Kuriózní ovšem bylo, že návštěvníci nástroj vůbec neviděli – zvuk vycházel jen zpoza plasty. Sax k tomu měl svůj důvod: považoval saxofon prozatím za nehotový produkt a trvalo mu ještě dalších pět let, než jej dotáhl do finální podoby a nechal si jej patentovat.

Roku 1842 přesídlil Sax natrvalo do Paříže a otevřel si tam dílnu. Byl si dobře vědom, že zde bude mít větší podnikatelské příležitosti: ve společenském životě Francie hrála tehdy významnou roli vojenská hudba, která stála v podstatě výhradně na dechových nástrojích. Tou dobou procházely vojenské kapely zásadní transformací. Sax předložil svůj projekt na reformu, který počítal s lepším školením hudebníků a samozřejmě i s využitím vlastních nových nástrojů. Konkurenční návrh Michela Carafy byl oproti tomu založen na zachování stávajících instrumentů a z toho důvodu se také těšil široké podpoře pařížských výrobců hudebních nástrojů. Saxovy a Carafovy kapely se pak v dubnu 1845 utkaly v jakémsi velkolepém hudebním souboru na Marto-

Vynálezce saxofonu Adolphe Sax na dobové kresbě

REPRO LN

vých polích v Paříži. Na přehlídce se přišlo podívat přes 20 000 lidí, a někteří doboví kronikáři ji dokonce přirovnávali k napoleonské bitvě... Podstatné ovšem bylo to, že Sax z ní vyšel vítězně a získal lukrativní státní zakázku.

Banda v opeře

Ve společenském, podnikatelském i kulturním životě 19. století hrály podstatnou roli průmyslové výstavy. Přitahovaly davy zvědavých návštěvníků a novináře, kteří zprávy o nejpůsobivějších výsledcích šířili. Sax se výstavě pilně účastnil a prezentoval na nich své inovované nástroje. Roku 1849 získal zlatou medaili v Paříži, v roce 1851 se účastnil první světové výstavy v Londýně, po jejímž skončení se jeho nástroje začaly šířit mezi žesťové kapely po Velké Británii. V roce 1853 pak poprvé představil saxofon i na americkém kontinentě, na světové výstavě v New Yorku. Odtud vedla další cesta k uplatnění jeho nástroje v amerických populárních kapelách – a následně, o několik desetiletí později, měl tak saxofon připravenou půdu i pro integraci do rodící se jazzové hudby. Završením Saxova úspěchu na světových výstavách bylo udělení Grand Prix (1867), nejvyšší možné mety, již získal jako jediný mezi téměř 500 vystavovateli hudebních nástrojů.

19. století bylo také stoletím patentů – každý vynález a zlepšovací návrh bylo třeba zaregistrovat a chránit před zneužitím. Je až neuvěřitelné, že Adolphe Sax za svůj život získal 47 patentů. Jednalo se samozřejmě v první řadě o hudební nástroje – roku 1838 získal patent na inovaci basklarinetu, 1843 patent na Saxův roh, 1845 na Saxovu trubku, 1846 na saxofon, 1852 na Saxovu tubu... Postupně pak navrhl a postavil celé dvě „rodiny“ saxofonů, a to vojenskou a orchestrální, přičemž každá z nich čítá saxofon sopránový, sopránový, altový, tenorový, barytonový, basový a kontrabasový.

Některé z patentů neměly ovšem s hudební sférou vůbec nic co do činění. Sax přišel například s návrhem nové zvukové signalizace pro železnici, sestavil lékařský přístroj k dezinfikování místnosti při léčbě plicních onemocnění nebo předložil architektonický projekt koncertní

síně (1866), jejíž vejčitý interiér měl zaručovat dokonalou akustiku – aby všechny nástroje byly ze všech míst slyšet stejně dobře. Bohužel nebyl nikdy realizován.

Saxovým pařížským dílnám se zpočátku velmi dařilo, před rokem 1848 v nich pracovalo přes 200 dělníků. Majitel přitom osobně dohlížel na výrobu každého jednotlivého nástroje, čímž ručil za vysokou kvalitu všech instrumentů nesoucích jeho jméno. A jakožto schopný podnikatel se také neustále snažil získávat novou klientelu. Hned vedle výrobních dílen si nechal postavit koncertní síň, kde mohl své vynálezy hned začerstvovat prezentovat vybranému publiku, jež tvořili především velvyslanci, umělci, vysokí armádní představitelé a aristokraté.

Podobně důležitou, ne-li důležitější součástí Saxovy obchodní strategie byla i snaha podporovat komponování nové hudby určené speciálně pro jím navržené nástroje. Patrně nejstarší, avšak nedochovaná skladba, jež jako první obsahovala i saxofonový part, je *Hymn pour les instruments de Sax* (1844), dílo Saxova přítele a velkého obdivovatele Hectora Berlioze. V hudebním životě tehdejší Paříže se však významně společenské prestiží tě-

šila v první řadě opera, proto bylo důležité napřít úsilí tímto směrem. Vůbec první operou, která s novými Saxovými instrumenty, konkrétně s basklarinetem, počítala, byl Donizettiho *Dom Sébastien* (1846). Z uvedení tohoto díla však sešlo, neboť pařížskou operu ovládala silná klika, jež nebyla Saxovi zrovna přátelsky nakloněna.

Poprvé se pak Saxovy nástroje představily na scéně Verdiho opery *Jeruzalém* (1847). Nikoli však jako integrální součást orchestru, nýbrž jako jakési externí hudební těleso, pro něž se později ujal termín banda. Toto uskupení, jež čítalo na 20 instrumentalistů, výlučně hráči na žesťové nástroje, nehrálo nikdy v orchestřích, ale vždy buď přímo na jevišti, anebo v sufitách. Hlavním posláním bandy bylo vytvářet zvukové efekty a dodávat tak opeře na větší působivosti a velkoleposti. Bandu vedl řadu let sám Adolphe Sax, jemuž se tu tak nabízel možnost testovat a uplatňovat nové nástroje. Za celou dobu svého dlouholetého působení (od roku 1847 do roku 1892) vystoupila banda v inscenacích čtyř desítek oper.

Během Saxova působení se v pařížské Opeře dostal několikrát ke slovu i saxofon – buď jako sborový, anebo i sólový nástroj –, a to v dílech *Hamlet* (1868) francouzského skladatele Ambrosie Thomase či *Werther* Julesse Masseneta. O nezaměnitelný zvuk brzy projevil zájem i pařížská Opéra-Comique, která oslovila Saxe s poněkud kuriózně formulovanou prosbou o „takový ten nástroj s měchy, jež dokážou napodobit štěkot psa“, jak o tom roku 1858 referoval časopis *Le monde illustré*.

Docteur noir zasahuje

Vezmeme-li v potaz nejrůznější překážky, které musel Adolphe překonávat, je obdivuhodné, čeho všeho se mu podařilo dosáhnout. Po značně dramatickém dětství plném nejrůznějších eskapád a úrazů musel velmi záhy obhajovat své vynálezy – proti těm, kteří jeho patenty zpochybňovali, i vůči těm, kteří je padělávali. Saxovi protivníci se dokonce sdružili do jakési koalice a snažili se na svou stranu přetahovat dělníky z jeho dílen. Autor saxofonu byl tak postupně vtahován do nejrůzněj-

ších soudních sporů, jež se vlekly více než dvacet let a okrádaly jej o čas, energii a samozřejmě i o finance. Ze všech však nakonec dokázal vyjít vítězně.

Další rány Saxovi zasadily tři velké bankroty: první v roce 1852, způsobený revolučním rokem 1848, druhý v roce 1873 jako následek války a třetí – nejméně závažnější – v roce 1877, kdy musel rozprodat veškeré vybavení a materiál z dílen. Přestože byl tou dobou už postarší, podařilo se mu ještě za pomoci přátel a podporovatelů dílenskou výrobu na další desetiletí obnovit. Mnohým lidem bylo však jeho úspěšné podnikání trnem v oku, a tak zůstal v Paříži i nadále „cizincem“.

Saxovy a Carafovy kapely se v dubnu 1845 utkaly v Paříži na Martových polích. Hudební soubor sledovalo na 20 000 lidí a kronikáři jej přirovnávali k napoleonské bitvě

Ani v soukromém životě nebyl Adolphe patrně příliš šťastný. Osm z jeho deseti sourozenců zemřelo v poměrně nízkém věku a dvě z jeho pěti dětí se nedožily dvou let. Jeho životní družka Louise-Adele Maorová (se kterou se z ne zcela známých důvodů nikdy neoženil) pak zemřela v pouhých 30 letech. Také Saxovo neúnavné pracovní nasazení a vyčerpávající soudní spory si vybraly daň a podepsaly se na jeho fyzickém i psychickém zdraví: několik let bojoval s rakovinným nádorem na rtu, který měl být podle všeho nevyhnutelně smrtelný. Díky léčbě jakéhosi tajemného jávského lékaře (přezdívaného docteur noir) se však nakonec proti všem předpokladům uzdravil. Adolphe Sax se tak – navzdory všem nepříznivým osudům – dožil na svou dobu poměrně vysokého věku 79 let. Zemřel 7. února 1894 v Paříži a je pochován na hřbitově na Montmartru.

Tak hrával Coltrane... a Clinton

Výstava SAX200, která je teď v bruselském Muzeu hudebních nástrojů k vidění (končí 11. ledna 2015), představuje celou plejádu Saxem navržených instrumentů, často roztočivých tvarů. Pocházejí z bohatých muzejních i soukromých sbírek. Je zde k vidění i nejstarší dochovaný saxofon, datující se do roku 1846. Expozice zabírá celé jedno patro a je přehledně chronologicky a tematicky členěná. Návštěvník dostane u vstupu interaktivního audioprůvodce, jenž se sám na vyznačených bodech aktivuje. Kromě výkladu si tak může poslechnout nahrávky právě těch nástrojů, u kterých se nachází. Kromě Saxových vlastních instrumentů představuje výstava řadu dobových dokumentů a fotografií a několik historických a cizokrajných hudebních nástrojů ze Saxovy vlastní sbírky.

Závěrečná část expozice je věnována vývoji „saxofonu po Saxovi“: k vidění je zde několik pozdějších variant nástroje a k poslechu celá řada dobových video- a audionahrávek slavných saxofonistů, jejichž jména se nerozlučně pojí právě se Saxovým vynálezem: C. Hawkins, D. Gordon, Ch. Parker, J. Coltrane, S. Getz, W. Shorter, O. Coleman... A aby byl výčet jmen kompletní, autoři výstavy neopomněli zmínit ani amatérské hráče z řad celebrit – Billa Clintona a Lisu Simpsonovou.

Belgie si Saxovo letošní výročí připomněla i v jeho rodném Dinantu, kde lze navštívit Saxův malý rodný dům se stálou expozicí a kde přichází hned při příjezdu na mostě vítají obří barevné saxofony. Ve čtvrtek, tedy v den 200. výročí Saxova narození, prošel městem navečer průvod lidí se světelnými plastikami, provázený 200 saxofonisty, kteří nakonec zahráli na velkém venkovním koncertě. Dnes a zítra pak v Dinantu probíhá finále 6. mezinárodní soutěže Adolpha Saxe, již se letos účastní přes 100 saxofonistů z 26 zemí celého světa.

Belgie se díky Adolphu Saxovi považuje za jednu z kolébek jazzu: kde by totiž tento žánr bez sytého a vládného saxofonového zvuku, jenž dokáže smyslně plynout i naléhavě vzlykat, byl?

Trombon navržený Saxem (1868) FOTO SAX200